

Idegen szavak kézisztára. Szerkesztette Bakos Ferenc. Főmunkatársak: Fábíán Pál, Propper László. Budapest, 1958. Terra, 776 lap.

1. Egynyelvű szótáraink sorában fontos helyet foglalnak el az idegen szavak szótárai. Ez a szótártípus a kialakult gyakorlat szerint kettős feladatot lát el: megmagyarázza az átlagos magyar nyelvérzék számára idegen, de irodalmunkban, sajtónkban, hétköznapi beszédünkben stb. gyakran előforduló szavak jelentését, és tájékoztatást nyújt e szavak eredetéről, származásáról. Ilyen szótárra szinte minden könyv- és újságolvasó embernek szüksége van. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi két év alatt szótárirodalmunk két értékes, ebbe a típusba tartozó munkával is gazdagodott. 1957-ben jelent meg a Terra kisszótár-sorozatában az Idegen szavak szótára (szerkesztő Bakos Ferenc, főmunkatársak Martinkó András és Propper László; a továbbiakban: Kisszótár), 1958-ban pedig — ugyancsak a Terra kiadásában — az Idegen szavak kézisztára (a továbbiakban: Kézi-sztár).

2. A Kisszótár mintegy 19 000, a Kézi-sztár pedig kb. 32 000 szótári adatot (címszót, értelmezett szókapcsolatot stb.) tartalmaz. A két szótár között azonban nemcsak a tárgyalt szóanyag számszerű nagyságában mutatkozik különbség; némileg eltér egymástól a két szótár szerkezeti felépítése és a szócikkek kidolgozásának a módja is. A Kézi-sztár a leghasználatosabb idegen előtagokon és igekötőkön kívül összegyűjti a leggyakoribb idegen utótagokat és képzőket is (766—74). Ezáltal a Kézi-sztár segítséget nyújt olyan szavak jelentésének a megértéséhez, amelyek a szótárban címszóként nem szerepelnek, mint például *alarmofon*, *anglomán*, *aspirantúra*, *bohémizmus*, *immunológia*, *kombinátor*, *labializáció*, *mongoloid* stb. Külön jegyzékben foglalja össze a Kézi-sztár az angol mértékegységek rendszerét is (775—6).

A Kézi-sztár a szakmai és stílusminősítéscsúszéknek jóval gazdagabb skáláját alkalmazza, mint a Kisszótár, éppen ezért a szavak használati körét árnyaltabban, pontosabban is tudja meghatározni. A Kézi-sztár szerkesztői számos esetben tökéletesítették a Kisszótár értelmezéseit (vö. például a *huligán*, *labilis*, *labilitás*, *pinka*, *sváda* stb. címszavakat a két szótárban). Fokozott figyelmet fordítottak a Kézi-sztár szerkesztői a homonímák különválasztására (vö. például a két szótár *griff*, *kaput*, *paríroz*, *partizán*, *pauzál* stb. címszavait). Több esetben történt javítás, módosítás a Kisszótárhoz képest a Kézi-sztár etimológiai utalásaiban is, így például a *jampec*, *kampec*, *kandis-cukor*, *nagajka*, *zeugázik* stb. szócikkeiben.

3. A Kézi-sztár szerkesztői tekintélyes nagyságú címszójegyzékük összeállításánál messzemenően tekintetbe vették a korábbi szótárak, lexikonok anyagát. Ezen túlmenően azonban önálló gyűjtést is végeztek, főleg a legújabb hírlapi nyelv, a műszaki zsargon, a bizalmas társalgási nyelv és az argó köréből. Minden bizonnal a Kézi-sztáráé az elsőség a *boogie-woogie*, *hollerith-eljárás*, *mitfahrer*, *motel*, *strip-tease*, *szputnyik*, *wur-litzer* stb. szótározása terén. A Kézi-sztárba felvett szóanyag bőségének, gazdagságának csak örülni lehet. Nem túlzás az, amit a szerkesztők az előszóban írnak: „...ez az anyag nemcsak a mai olvasónak hasznos, hanem néhány évtized múltán fontos lesz a nyelvünk mai állapotát kutató tudósnak is.”

Néhány címszó esetében természetesen vitatható, indokolt volt-e felvétele a szótárba. Rászorul-e, például, a magyar közönség arra, hogy idegen szavak szótárában keresse a *debella*, *fullajtár*, *mímel*, *muszka*, *patália*, *plezúr*, *porkoláb*, *svihák*, *strázzsál* stb. értelmének a magyarázatát? Mennyivel „idegenebbek” ezek, mint a *bomba*, *bordély*, *bukta*, *csutora*, *mamusz*, *martalóc*, *miskárol*, *morotva*, *naspolya*, *príbék*, amelyek viszont nincsenek felvéve a Kézisztótárba? Ha egy szó felvételének vagy fel nem vételének a kérdésében állást kellett foglalniuk, a Kézisztótár szerkesztői többnyire — úgy látszik — a felvétel javára döntöttek. Bizonyára abból indultak ki, hogy kisebb baj az, ha olyan szó is belekerül a szótárba, amelynek nem kellene okvetlenül benne lennie, mintha valami kimarad belőle. Való igaz, egy szótár használója főként akkor bosszankodik, ha valamit hiába keres, ha problémájára nem kap felvilágosítást. A Kézisztótár meglehetősen ritkán hagyja csak cserben olvasóját. Az ilyen esetek lehetőségének további csökkentése végett azonban a szótár újabb kiadásában, amely remélhetőleg nem várat magára sokáig, célszerű lenne a címszóanyagot még a következőkkel is kiegészíteni: *ausztiroszlávizmus*, *baráber*, *barbakán*, *belorusz*, *Bundeswehr*, *Burgenland*, *cincár*, *cirfandli*, *csalma*, *cserepár*, *Oseszkó*, *csevice*, *csujes*, *einstand*, *ekvitáció*, *electroencephalographia*, *exuláns*, *fecit quod potuit . . .*, *furik*, *fűrmányos*, *fűrmender*, *gebines*, *gesunkenes Kulturgut*, *gorál*, *habán*, *hienc*, *hula-hoop*, *illirizmus*, *indictio*, *inlay*, *kaprolaktám*, *katyusa*, *khász* (birtok, város), *kibuc*, *krisztánia*, *Lambeth Walk*, *lezginka*, *lingua franca*, *lunyik*, *Mädchen für alles*, *magyarón*, *old country*, *mir nichts dir nichts*, *mulí*, *peredviznyik*, *pisinger*, *Pityer*, *politruk*, *raccsol*, *Rusziinszkó*, *serviens*, *Skansen*, *szercsika*, *Szlovenszkó*, *szolomit*, *Teddy bear*, *telerecording*, *tirpák*, *turmix-ital*, *vatermörder*, *Vendée*, *vlach*, *wunschtraum*.

4. A Kézisztótár szerkesztői az idegen szavak írásmódjának a kérdésében a magyaros írás óvatos kiterjesztésének az elvét vallják, és ezt a kétségkívül helyes elvet a gyakorlatban is hozzáértően alkalmazzák. Magyarosan írják mindazokat a szavakat, amelyek gyakran fordulnak elő, vagy amelyek magyaros írásmódjának már bizonyos hagyománya van. A ritkább szavakat idegen formában szerepeltetik. Egyes szavak írásmódjának a helyességéről persze lehet vitatkozni; nem helyénvalóbb-e például a *kommersz-áru* a *commerce-áru* írásnál? Akadnak a szavak írásában kisebb pontatlanságok, egyenetlenségek is. A *Hradčín* írásmód például helytelen; ilyen cseh szó ugyanis nincsen. A prágai vár cseh neve *Hradčany*; a magyar *Hradcsin* a német *Hradschin* átvétele. A *beskovjec* helyett *berkovec*, *mátyuska* helyett *mátuska*, *Messerschmidt* helyett *Messerschmitt*, *starec* helyett *sztarec* lett volna a helyes alak.

Ezek az apróságok azonban mit sem változtatnak azon a tényen, hogy a Kézisztótár az idegen szavak hatalmas tömegének a helyesírását illetően megbízható, hitelt érdemlő útbaigazítást nyújt. Múltán helyezhetjük a Kézisztótárt legjobb helyesírási segédleteink sorába.

A Kézisztótár követte helyesírásnak az akadémiai helyesírási szabályzathoz (AkH.) való viszonyát illetően a következő megfigyelést tehetjük. A Kézisztótár azoknak a szavaknak az írásában, amelyek az AkH.¹⁰ (1954.)-ban benne vannak, az Akadémiát követi. Néhány eltérés azonban akad a helyesírási szabályzat és a Kézisztótár között.

AkH.¹⁰ (1954.)*autarkia**colstok**Damoklesz kardja**dzsinn*

Kézisztótár

autarchia 'autokrácia' értelemben, de :
autarkia 'önellátás' értelemben*collstokk**Damoklész kardja**dzsinn*

<i>jalana</i>	<i>jalanksz</i>
<i>hexameter</i>	<i>hexaméter</i>
<i>mikroba</i>	<i>mikróba</i>
<i>nüánsz</i>	<i>nüánsz</i>
<i>sanzon</i>	<i>sanzon</i> ld. <i>sanszon</i>

Nem lényeges eltérések ezek, és ilyen nagy szótömegben ennyi — vagy még néhány — hiba igazán megbocsátható. Mégis kár, hogy elkerülték a korrigálók figyelmét, mert a kiadóknál és a nyomdáknál kisebb zavarokat okozhatnak. Ezekben a helyeken ugyanis szinte helyesírási normának tekintik a Kéziszótárt, jóllehet az nem hivatalos akadémiai kiadvány.

5. Ha valamely idegen szó írott képe a kiejtett hangalaktól eltér, a Kéziszótár szögletes zárójelben közli a kiejtést is. Aprólékos pontosságra a szerkesztők nem törekedtek. Kiejtésjelölő rendszerük a magyar ábécé betűit használja. Ez általában elegendő is ahhoz, hogy a szótár olvasója megtudja az idegen szavak megközelítően jó kiejtését. (Javítandó: a *zloty* ejtése nem *zlotyi*, hanem *zloti*.) Nagyobb pontosság csak különféle fonetikai jelek bevezetése útján lett volna elérhető.

6. A Kéziszótárban az idegen szavak jelentésének a megadása magyar szinonimák vagy kifejtő értelmezés, illetve gyakran mind a kettő segítségével történik. Ha egy idegen szónak elterjedt magyar megfelelője van, akkor közvetlenül a címszó után az következik. Ha viszont a magyar megfelelő nem eléggé közkeletű, akkor a kifejtő értelmezés áll elől. A magyar rokon értelmű szavak minél nagyobb számban való bemutatásakor a szerkesztőket nyelvművelő szándék vezette: támogatást kívántak nyújtani a nélkülözhető idegen szavaknak megfelelő magyar kifejezésekkel történő felcseréléséhez. (Itt jegyezném meg, hogy a *stewardess* magyar megfelelőjeként a *légikísérőnő*, *légikísasszony* is járja; érdemes őket felkarolni.) — A Kéziszótárban a szavak kifejtő értelmezése a korszerű lexicográfia színvonalán áll. Az egyes jelentések gazdagon árnyalt szakmai és stílusminősítésekkel vannak ellátva. A lehetőleg kerülendő szakmai zsargon és argó szavak feltűnő figyelmeztető jelzést kaptak. — Néhány javítandó hiányosság, pontatlanság, fogalmazási hiba az idegen szavak értelmezésében: a *diszkrét*-nek a matematikában és filozófiában 'megszakításos' jelentése is van; a *furgon*-nak 'személyek és könnyebb teher szállítására egyaránt alkalmas, zárt kocsiszekrényű autó' jelentése is járatos; a *johannita* értelmezésének mondatszerkezete hibás; a *motetta* nem egyszerűen 'énekarra írt több szólamú mű', hanem egyházzenei műfaj, bibliai szakaszok több szólamú énekes feldolgozása; *National Gallery* nemcsak Washingtonban, hanem Londonban is van; a *parterli* jó magyar megfelelője az *előké*-n kívül a *szakállka* is; a *reduplikáció* nem 'ejtésbeli hosszúság', hanem 'tőkettőzés'; a *séf* főszakácsot is jelent; a *Soli Deo Gloria* nem evangélikus, hanem református ifjúsági egyesület volt; a *symposion* 'nemzetközi tudományos tanácskozás' jelentésben is használatos; a *vendek* nem önálló déli szláv nép, mint az értelmezés alapján hinni lehet, hanem a szlovének etnikai csoportja.

7. A Kéziszótár, a Kisszótárhoz hasonlóan, a címszavak származásáról általában úgy tájékoztat, hogy megjelöli azt a nyelvet, amely a szónak eredeti, ősi forrása. A szavak vándorútjának egyes állomásait a szótár csak akkor jelzi, ha a szó valamely közvetítő nyelvben jellegzetes hangtani és írásbeli módosulást szenvedett. Olyan összetételeknél, melyeknek tagjai különböző nyelvekből származnak, a Kéziszótár a forrásul szolgáló nyelvet többnyire mindegyik tagra vonatkozóan külön-külön közli. Személynevekből lett közneveknél a Kéziszótár feltünteti a névadó személyt és nemzetiségét. —

Mint láthatjuk, magát az átadó idegen szóalakot a Kéziszótárból nem mindig lehet megtudni, bár az idegen írású címszavaknál maga a címszó, a magyaros írású címszavaknál pedig a gömbölyű zárójelben közölt idegen írásmódú változat ehhez többnyire elegendő támpontot nyújt.

A Kéziszótár etimológiai útmutatásai néhány esetben módosításra, kiegészítésre szorulnak. Így például a *cippzár* nem német személynévből, hanem hangutánzó eredetű angol szóból származik, a *dámvad* nem latin, hanem latin → német, a *filozopter* nem görög, hanem talán a latin *philosophaster* diáknyelvi clesavarása (EtSz. 2 : 257—8), a *garde*, *garde-dame* nem francia, hanem francia → német, a *hanta*, *hantáz(ik)* nem cseh, hanem német, a *haubic* nem cseh, hanem cseh → német, a *kancsuka* nem orosz, hanem oszmán-török, a *kantin* nem francia, hanem olasz → francia → német, a *kazak* francia előzménye nem a *kozák* szóból, hanem az olasz *casacca*-ból származik, a *kibitka*, *tajga*, *tarpán* nem orosz, hanem török → orosz, a *koledál* nem latin, hanem latin → szláv, a *kramppampuli* nem szláv, hanem német, a *masina* nem latin, hanem latin → francia → német, a *notesz* nem angol, hanem francia (SzófSz. 215), a *pampuska* nem-szláv, hanem német → szlovák, a *puliszka* nem biztosan szláv, hanem homályos, de végső soron valószínűleg latin, a *robot* nem orosz, hanem szláv → német, a *sligovica* nem szláv, hanem szláv → német, a *tarokk* nem olasz, hanem olasz → német, a *tundra* nem orosz, hanem finn → orosz, a *zakó* nem olasz, hanem ál-olasz szó a németből. A *lazsál* nem szláv, hanem francia → német; régi alakváltozata *lazsíroz* 'enged, elenged' (Radó¹⁰), vö. szlovák *lažirovat'*, cseh *lažirovati*, lengyel *lażować* 'ua.' < német *lachieren* 'ua.' < francia *lâcher* 'lazít, megereszt'. A *mímel* nyelvváltási szó, 1811-ben képezte Kazinczy a francia *mime* 'pantomim-színész; utánzó' főnévből (NyÚSz. 223; 357); nem minősíthető tehát görög eredetűnek. A *nasivasi* inkább szerb, mint orosz eredetű (vö. Tóth Béla: Szájrucl szájjra. 1895. 120—1; Zolnay Vilmos: A kártya története és a kártyajátékok. 1928. 229, 242—4). A *rata* nem lehet orosz eredetű, mert ilyen orosz repülőgépnév nincs. Ismeretlen a szó a németben is. A *rata* a második világháború magyar katonai zsargonjában keletkezett a repülő géppuskatüzét utánzó *ra-ta-ta-ta* hangsor rövidüléséből (vö. Bóka László: Alázatosan jelentem. 1958. 434); tehát tulajdonképpen nem is való idegen szavak szótárába. — A *spiné* nem német eredetű, hanem a cigányból származó jassznyelvi *spi* 'kocsmá' továbbképzése; vö. a jassznyelvi *spiné* 'vénasszony, kocsmárosné', *spis* 'kocsmáros' szavakkal (Szirmay István: A magyar tolvajnyelv szótára. 6, 45).

A homonimákat a Kéziszótár önálló címszóként kezeli. Néhány esetben azonban nem történt meg a homonimák szétválasztása. Így például a *diéta* 1. jelentésében görög, 2. és 3. jelentésében azonban latin eredetű; a *nova* 1. és 2. jelentésében latin eredetű, 3. jelentésében ('szőlőfajta') azonban az ószövegségi héber *Noah* 'Noé' személynév magyar hangváltozást mutató folytatása.

Azoknál a származékszavaknál, amelyek idegen eredetű alapszóból a magyar nyelvben keletkeztek, a Kéziszótár többnyire az alapszó etimológiáját ismétli meg: *abcúgol*, *dauerol*, *fásli*z (német), *bravúroskodik*, *kantinos* (francia), *patinás* (olasz), *sziesztázik* (spanyol), *tetoválás* (polinéz), *traktoros* (latin) stb. Hasonló esetekben helyesebb lett volna csupán a megfelelő alapszóra (*abcúg*, *dauer*, *fásli*, *bravúr* stb.) utalni.

A Kéziszótár szerkesztői több, eddig tisztázatlan eredetű szó etimológiájának a megoldására is kísérletet tettek, így például a *blabla* (francia), *bunyó* (szlovák), *jampec*, *kampec* (jiddis), *zsugázik* (román) stb. szavaknál. Kívánatos, hogy a szerkesztők ezeket az érdekes etimológiai ötleteiket megfelelő helyen a szakemberek számára részletesen is kifejtseék.

Elég nagyszámú szócikkben egyáltalán nincs megadva a címszó származása. Ezeknek a szavaknak egy része ismert eredetű (*hollerith-eljárás* személynévből, *huculok* ukrán, *kajál* valószínűleg cigány, *kapron* orosz, *vitustánc* személynévből stb.), és az

etimológiai utalás bizonyára csak véletlenül maradt el. A minden valószínűség szerint idegen, de közelebről még meg nem határozható eredetű szavaknál erre a körülményre kérdőjellel kellene utalni.

8. A Kéziszótár kiállítása ízléses, nyomdatechnikája célszerű és tetszetős. Kéhezállóbb, könnyebben kezelhető, mint a vaskosra sikerült Kisszótár. Egy-két sajtóhiba ugyan bennmaradt a Kéziszótárban, de ezek általában nem értelemzavarók. Ezt olvassuk például a 266. lapon a *GmbH* szócikkében: *eschränkter* (e. h. *beschränkter*); a 267. lapon a *Goelro-terv* szócikkében: *Rassziji* (e. h. *Rossziji*); a 675. lapon a *szierológia* szócikkében: *osvostudománynak* (e. h. *orvostudománynak*); a 742. lapon a *vamp* szócikkében: *jinomkodva* (e. h. *finomkodva*) stb. A 743. lapon a *vaudeville* szócikkében másfél szó tótágast áll. Szigorúbb elbírálást érdemelnek a címszavak sajtóhibái: a 67. lapon *àson goût* (e. h. *à son goût*), a 672. lapon *zsekularizál* (e. h. *szekularizál*).

9. Végezetül vessünk egy futó pillantást néhány, a Kéziszótárban hasonló terjedelmű, újabb külföldi szótárra is, és hasonlítsuk össze főbb szerkezeti, felépítési sajátosságait.

	A szótári adatok hozzávetőleges száma	Az idegen szavak kiejtésének jelölése	Az idegen szavak értelmezésének módja	Az etimológiai tájékoztatás részletessége a <i>помология, Pomologie, pomologia, pomol'gia</i> példáján bemutatva
Словарь иностранных слов. ³ Под редакцией И. В. Лёхина и Ф. Н. Петрова. Москва, 1949.	20 ezer	orosz ábécé	lexikonszerű, részletező	latin <i>pomum</i> 'gyümölcs' + görög <i>logos</i> 'fogalom, tan'
Fremdwörterbuch. Leipzig, 1954.	40 ezer	nemzetközi fonetikai átírás	szótárszerű, tömör	latin + görög
Słownik wyrazów obcych. Warszawa, 1958.	17 ezer	lengyel ábécé, fonetikai jelekkel kiegészítve	lexikonszerű, részletező	pl. német <i>Pomologie</i> , francia <i>pomologie</i> , angol <i>pomology</i> , a latin <i>pomum</i> 'alma' és görög <i>logos</i> 'szó, tan' szavakból
Kéziszótár	32 ezer	magyar ábécé	szótárszerű, tömör	latin + görög

A négy szótár összevetéséből kitűnik, hogy a Kéziszótárnak erős oldala a szótári adatok aránylag nagy száma és az értelmezések szótárszerűsége, tömörsége. Gyengeje a kiejtésjelölés pontosságának korlátozott foka és az etimológiák szűkszavúsága. A jövőben tehát, kiadásról kiadásra tökéletesítve a szótár egészét, különösen ebben a két irányban kívánatos a fejlődés.

10. Összefoglalva vizsgálódásunk eredményét megállapíthatjuk, hogy a Kéziszótár, egyes fogyatékségei ellenére, minden hazai elődjénél használhatóbb, teljesebb, és nemzetközi viszonylatban is megállja a helyét. Meglátszik rajta, hogy szótárfírásban jártas szakemberek szerkesztették. Feltétlenül alkalmas arra, hogy szilárd kiindulásul szolgáljon a jövőben minden hasonló tárgykörű munkálathoz.

Kiss Lajos